

12 §: Korreksion pedagogika asoslari. Inklyuziv ta’lim (inclusive education)

Tayanch tushunchalar: korreksiya, korreksion pedagogika, korreksion pedagogika sohalari, anomalija, korreksion pedagogikaning asosiy kategoriyalari. inklyuziya, inklyuziv, inklyuziv ta’lim, integratsiya, resurs, resurs pedagog, imkoniyati cheklangan bolalar, jamiyatning va oilaning faol ishtiroki.

12.1.Maxsus pedagogika va uning turlari. Korreksion (maxsus) pedagogika – rivojlanishida turli psixologik va fiziologik nuqsonlari bo‘lgan bolalarni tarbiyalash va o‘qitish bilan bog‘liq holda muammolarni o‘rganadi. O‘z navbatida korreksion pedagogika tarkibiga maxsus pedagogika va psixologiyaning turli sohalari kiradi. Ular quyidagilardir: Surdo pedagogika va surdo psixologiya – eshitish qobiliyati buzilgan bolalarni rivojlantirish, o‘qitish va tarbiyalash masalalarini o‘rganadi. Oligofren pedagogika va oligofren psixologiya – aqli zaif bolalarni rivojlantirish, o‘qitish va tarbiyalash masalalarini o‘rganadi. Tiflo pedagogika va tiflo psixologiya – ko‘rish qobiliyati buzilgan bolalarni rivojlantirish, o‘qitish va tarbiyalash masalalarini o‘rganadi. Logopediya va nutqiy buzilishlar pedagogikasi va psixologiyasi – nutqi, shuningdek, motorli-harakatlanish doirasida murakkab nuqsonlari bo‘lgan bolalar (ko‘r, soqov va kar bolalar)ni rivojlantirish, o‘qitish va tarbiyalash masalalarini o‘rganadi.

Alohida yordamga muxtoj talabalardagi nuqsonlarni oldini olish, bartaraf etish, korreksiyalash, kompensatsiyalash. Inklyuziv ta’lim, ijtimoiy adabtatsiya, reabilitatsiya ishlari. Har qanday jamiyat o‘z farzandlari har tomonlama yetuk, komil inson bo‘lib voyaga etishiga, munosib fuqarolar bo‘lib, davlat taraqqiyotiga, gullab yashnashiga o‘z ulushlarini qo‘sishlariga harakat qiladi, umid bog‘laydi. O‘zbekistonda defektologiya maxsus pedagogika maxsus yordamga muhtoj jismoniy yoki psixik kamchiliklari bor bo‘lgan shaxsning psixofiziologik rivojlanishidagi xususiyatlarini o‘rganadigan, ularning ta’lim-tarbiyasi bilan shug‘ullanadigan tarmoqdir. Inklyuziv ta’lim, ijtimoiy adaptatsiya, reabilitatsiya ishlarining o‘zaro farqini ajratish qonuniyatiga ega bo‘ladi. Maxsus pedagogik modulining maqsadi - anomal shaxslarga integratsion, inklyuziv, differensial ta’limni tashkil etish uchun zarur shart-sharoitlarni o‘rganish, ulardagи psixofiziologik kamchiliklarni iloji boricha bartaraf etish, tuzatish yoki bilinmaydigan holga keltirish usullarini belgilash va amaliyatda tatbiq etish yo‘llarini tarbiyachi hamda o‘qituvchilarga ko‘rsatib berishdan iborat.

12.2.Maxsus pedagogik modulining vazifasi - anomaliyalarning kelib chiqish sabablari, turlarini, anomal shaxsning psixofiziologik rivojlanishidagi xususiyatlarini o‘rganish, shular asosida inklyuziv yoki differensial ta’limni tashkil etish, ularning ta’lim-tarbiyasi bilan shug‘ullanishdir. (lotincha surdus — kar, gung so‘zidan olingan) eshitish qobiliyati zaif shaxsning ta’lim-tarbiyasi bilan shug‘ullanadigan alohida modul yoki fan; Surdo pedagogika (yunoncha tiflos ko‘r,

so‘qir o‘zidan olingan) - ko‘rish qobiliyati shaxsning ta’lim-tarbiyasi bilan shug‘ullanadigan modul yoki fan; Tiflo pedagogika og‘ir nutq nuqsonlarini o‘rganish, oldini olish, bartaraf etish yo‘llari, usullarini o‘rganadigan modul yoki fan. Logopediya (yunoncha oligos - kam, fren - aql o‘laridan olingan) - aqliy tomondan zaif shaxsning ta’lim-tarbiyasi bilan shug‘ullanadigan modul yoki fan; Oligofren pedagogika alohida yordamga muhtoj bo‘lgan anomal shaxs toifalarini o‘rganadi. Inklyuziv ta’lim ijtimoiy adaptatsiya, reabilitatsiya ishlari o‘zaro farqi muhim ahamyatga ega. Rivojlangan mamlakatlarda “Maxsus ta’lim zaruriyati” nomli xujjatga javoban SVR — Reabilitatsiya tashkiloti tashkil etildi. Tashkilot nogironlar jamiyati, nogironlar oilalari, Sog‘liqni saqlash vazirligi, Ijtimoiy ta’midot vazirligi hamda kasaba uyushmalarining vakillarini o‘z ichiga qamrab olgan. Uning asosiy maqsadi - jismoniy yoki psixik rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan shaxsni himoyalash, huquqlarini tiklash, vakolat berish, ta’lim-tarbiya tizimini shakllantirish, jamiyat va rahbariyat diqqatini bu narsaga jalb etishdir. Integral - mujassam, ajratib bo‘lmaydigan kism degan ma’noni bildiradi. Har bir shaxs ta’limga jalb etilishi lozim. Integratsiyalashgan jamiyatda barcha teng huquqqa ega, bu yaxlit jamiyatdir. Inklyuziv ta’lim tufayli jamiyat integratsiyalashgan jamiyatga aylanadi.

Jamiyatda nogiron kishilarga to‘g‘ri munosabatda bo‘lishi kerak, Konstitutsiyamizdagи barcha bandlar ular uchun ham taalluqli. Har qanday ta’lim integratsiyasi inklyuziv ta’lim sifatini oshiradi. Inklyuziv ta’lim markazida jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bor shaxs turadi, unga xar tomonlama g‘amxo‘rlik ko‘rsatiladi.

Inklyuziv ta’lim bu maxsus yordamga muhtoj shaxs uchun individual lashgan va sharoitga qarab o‘zgaruvchan, g‘amxo‘rlik bilan yondasha oladigan ta’lim tizimidir. Ushbu ishlар oddiy, sog‘lom shaxs o‘quv muassasalarida amalga oshiriladi. Inklyuziv jalb etish degan ma’noni anglatadi, ya’ni jismoniy yoki psixik rivojlanishidan nuqsoni bor shaxsni sog‘lom tengdoshlari bilan o‘zaro bog‘lanib, birgaliqda ta’lim olishidir. Farzandning xoh ona qornida, xoh tugilganidan keyin rivojlanib borishi uchun zarur bo‘lgan ma’lum shart-sharoitlarning buzilishi turli xil anomaliyalarga, ya’ni jismoniy yoki psixik nuqsonlar, kamchiliklarga olib kelishi mumkin. Anomal shaxs sog‘lom tengdoshlari orasida inklyuziv ta’limda yoki maxsus ta’lim tarbiya muassasalarida tarbiyalanishi va o‘qitilishi kerak. Ko‘rish analizator yordamida dunyonidagi idrok etish shaxsning psixik rivojlanishida muxim ahamiyatga ega. Tevarak atrof haqidagi eng kuchli taassurotlar ko‘z bilan idrok etiladi.

Ko‘rish qobiliyati orqali narsalarning rangi, shakli, hajmi, harakati, uzoq-yaqinligi, fazodagi o‘rni haqida tasavvurga ega bo‘ladi. Ma’lumki, ko‘rish analizatori nurlarni qabul qiluv chiqish - ko‘zolmasi (soqqasi) va uning yordamchi

apparatidan ko‘zga tushgan tasvirni avval po‘stloq ostima markazlariga, keyin esa oliv ko‘ruv markazlari joylashgan katta miyapo‘stlog‘iga (ensabo‘laklariga) yetkazib beradigan o‘tkazuvchi yo‘llardan tashkil topgan. Ana shu analizatorning xar qanday qismlarida o‘zgarishlar shaxsning ko‘rish qobiliyatiga albatta ta’sir ko‘rsatadi. Ko‘rishga aloqador nuksonlar kelib chiqish sabablariga ko‘ra tug‘ma va orttirilgan bo‘ladi. Tug‘ma nuqsonlar orasida irsiy sabablar (masalan, tug‘ma kataraktaning ba’zi shakllari va boshqalar), homilador ayolning toksoplazmoz, qizilcha kasalliklari bilan og‘rishi, homila ko‘rish organlarining embrional rivojlanish paytida zararlanishi, miya o‘smasi va shu kabi kasalliklar katta rol o‘ynaydi. Ortirilgan ko‘rish anomaliyalari hozirgi kunda nisbatan kam uchraydi.

Tiflo pedagogikada ko‘zi ojiz shaxs ko‘r (so‘qir), yaxshi ko‘ra olmaydigan, ko‘zi xira shaxs guruhiga bo‘linadi. Zaif ko‘rvuchi shaxsda ko‘rish o‘tkirliga 0,05 dan to 0,4 gacha bo‘lishi mumkin. Ushbu guruhdagi shaxs tevarak-atrofni ko‘rish analizatori orqali idrok etadi. Ko‘rish qobiliyati keskin kamaygan shaxs ko‘zi ojiz

shaxs uchun maxsus tashkilotga pedagogik ta’limga muhtoj yoki sog‘lom tengdoshlari orasida ta’lim olishlari kerak. Bu ta’limlarda sog‘lom analizatorlarning faoliyati asosida (tuyg‘u va eshitish, boshqa sezgi analizatori) ko‘rish analizatori faoliyatini qoplashishlari olib boriladi. Maxsus ta’lim-tarbiya ishlari ko‘rish qobiliyatining zaifligi natijasida paydo bo‘lgan ikkilamchi psixik asoratlarning oldini olish, ularni bartaraf etish, korrekpiyalashga karatiladi. Shaxsda mustaqil hayot uchun zarur bo‘lgan barcha bilim, ko‘nikma xamda malakalar shakllantirib boriladi. Ko‘rish qobiliyatining og‘ir shakldagi buzilishlari shaxsning harakterida, psixikasida ikkilamchi asoratlar paydo bo‘lishiga olib keladi. Ko‘r bo‘lib qolgan shaxs bilan barcha ishlar ularning ko‘rish tasavvurlarini tiklash asosida olib boriladi va bunda ma’lum natijalarga erishish mumkin bo‘ladi. Ko‘zi ojizligi qancha kech paydo bo‘lgan bo‘lsa, shaxsning tevarak atrof haqidagi tasavvurlari shunchalik boy va ularni mustahkamlash, takomillashtirish, kengaygirish shunchalik oson bo‘ladi. Zaif ko‘rvuchi shaxs birinchi guruhga tug‘ilishdan ko‘zi ojiz va tug‘ilganidan so‘ng to uch yoshgacha bo‘lgan davr ichida ko‘rish qobiliyati buzilgan shaxs kiritilsa, Ikkinchisiga keyinchalik ko‘zi ko‘r bo‘lib qolgan shaxs kiritiladi, bunday shaxs xotirasida ko‘rish tasavvurlari qolgan bo‘ladi. Ko‘zi ojiz, so‘kir shaxs ko‘r tug‘ilgan va ko‘r bo‘lib qolgan shaxs deb ikki guruhga ajratiladi. Kar soqov shaxs zaif eshituvchi shaxs keyinchalik zaif eshituvchi bo‘lib qolgan shaxs. Nutq murakkab psixik faoliyat. U psixik jarayonlarning tarkib topishiga va shaxsning umuman barkamol bo‘lib o‘sishiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Nutq eshituv organlari vositasi bilan idrok etishga asoslangan bo‘lib, atrofdagilarga taklid etish yo‘li bilan rivojlanib boradi. Og‘zaki nutqning shakllanishida eshituv analizatori, nutkni harakatga keltiruvchi analizator ishtirok etadi. Nutqni harakatga keltiruvchi analizator eshituv

analizatori bilan mahkam boglangan holda ishlaydi, eshituv analizatorining rivojlanishda rajasi esa ko‘p jihatdan talaffuzga bog‘liq. Ko‘rish qobiliyati zaiflashganda satrlarni yaxshi ajrata olmaydilar, shakli o‘xhash narsa, harflarni bir biri bilan adashtirib yuboradilar, natijada o‘qish va yozishda ko‘p xatolarga yo‘l ko‘yadilar. Raqamlarni bir biridan yaxshi ajrata olmaslik oqibatida hisoblashda va matematika masalalarini yechishda qiynaladilar.

Ular yozuv taxtasiga yozilganlarni, jadval, sxema va boshqa tasvirlarni yaxshi ko‘rmaydilar, ko‘rish bilan bog‘liq ishni bajarish vaqtida tez charchab qoladilar. Noto‘g‘ri muhit, noqulay sharoit shaxsnинг ko‘rish qobiliyati keskin pasayib borishiga olib kelishi mumkin. Tarbiyachi va o‘qituvchilar ko‘rish qobiliyati zaif shaxsni o‘z vaqtida oftalmolog huzuriga maslahatga yuborishlari kerak. Oftalmolog shaxsni tekshirib, kerak bo‘lsa unga korreksiya qiladi, ko‘zoynak taqib yurishni tavsiya etadi va shaxs qayerda ta’lim olishi kerakligini aniqlaydi. Surdo pedagogikada eshitishida nuqsonlari bor shaxs zaif eshitish natijasida shaxs nutqida bir qator kamchiliklar kuzatiladi: lug‘atining kambag‘al bo‘lishi, grammatik komponent rivojlanmagan - gap ichida ularni tashlab ketish, ularni noto‘g‘ri ishlatish, ularni o‘zaro bog‘layolmaslik, kelishik, o‘ - yasovchi, o‘zgartiruvchi qo‘sishchalarni ishlata olmaslik; tovushlarni noto‘g‘ri talaffuz qilish o‘xhash, jarangli-jarangsiz undoshlarni bir-biri bilan adashtirish, tushirib ketish va boshqalar shular jumlasidandir.

Kar soqov shaxsning 25—30% foizida eshitish nuqsonlari tug‘ma bo‘ladi. Bunga sabab: onaning homiladorlik davrida turli kasalliklar, masalan, gripp bilan kasallanishi, ota-onalarning ichkilik ichib turishi, onaning homidadorlik davrida bilar-bilmas dori-darmonlarni iste’mol qilishi (ayniqsa, streptomitsin, xinin singari dorilarni), homilaning shikastlanishi; irlisyat, genetikfaktorlar (quloq tuzilishidagi patologik o‘zgarishlar bo‘lishi, masalan, eshitish yo‘li atreziyasi bituvi). Zaif eshituvchi shaxs uchun maxsus tashkil etilgan pedagogik ta’lim gacha tarbiya muassasasi hamda pedagogik ta’lim internatda barcha zarur shart-sharoitlar mavjud. Maxsus muassasalardagi tarbiyachi va o‘qituvchilar bunday shaxsning tegishli ta’lim tarbiya olishlariga yordam berishlari kerak. Shaxsda oligofren haqida nazariy bilimlarni berish bo‘yicha ko‘nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat. Amaliyotda “aqlan zaif”, “oligofren”, “demensiya” degan atamalar ko‘p ishlatiladi. “Aqlan zaiflik”- bu yig‘ma tushuncha bo‘lib, aqliy jihatdan qoloqlikning sodir bo‘lgan vaqt, boshidan kechirilgan kasallikning harakteri, patologik o‘zgarishlarning o‘tishi darajasi bilan bog‘liq bo‘lgan masalalarini ko‘zda tutadi.

Aqliy qoloqlikni belgilashda klinik, psixologik va pedagogik mezonlarni tafovut qilmoq kerak. Aqliy qoloqlik va bu markaziy nerv sistemasining qanday organik kasalliklarga aloqadorligini bilish faoliyatining turg‘un buzilganligini o‘zlash tirish qobiliyati past bo‘lib, shaxsning dastur materiallarini o‘zlashtira

olmasligini ifodalaydi. Oligofreniya yunoncha oligos - kam, ozfren - aql so‘zlaridan olingan bo‘lib, esi past, aqli past demakdir. Oligofren shaxs markaziy nerv sistemasining organik kasalliklari natijasida bilish faoliyati pasayib ketishi va bu nuqsonlar umrbod saqlanib qolish bilan boshqa anomal shaxsdan farq qiladilar. Klinik mezon, psixologik mezon, pedagogik mezon Oligofreniya va uning ta’rifi. 2. Oligofreniyani keltirib chiqaradigan sabablar. 3. Oligofreniya darajalari: (debil, imbetsil, idiot). 4. Debil, imbetsil, idiot shaxs tavsifi va ularning o‘xhash va farqli tomonlari. 5. Debil shaxs uchun tashkil etilgan ta’lim –tarbiya muassasalari, ularning faoliyati, o‘ziga xos shart-sharoitlari. Oligofreniya markaziy nerv sistemasining ona qornidaligi davrida, tug‘ilish vaqtida va tug‘ilgandan to uch yoshgacha bo‘lgan davr ichida shikastlanishi, kasallanishi natijasida kelib chiqadi. Agarda turli sabablarga ko‘ra aqlan zaiflik shaxsning uch yoshidan keyingi davrida paydo bo‘lsa, buni endi orttirilgan aqliy zaiflik demensiya deb yuritiladi.

Demensiya progressiv, ya’ni tabiatan kuchayib boradigan bo‘ladi. Oligofreniyada esa nuqsonning kuchayib borishi kuzatilmaydi. Fransuz olimlari alkogolizmga giriftor oilalarda tug‘ilgan 57 nafar shaxsni uzoq muddat kuzatib borib, ularning 25 nafari 1 yoshga to‘lmasdan nobud bo‘lganini, 5 nafari tutqanoq, 5 nafari gidrotsefaliya (boshamiya istisnosi) kasalligi bilan og‘iganini, 12 nafari aqlan zaif bo‘lgani va faqat 10 nafar shaxs sog‘lom chiqqanini aniqlagan. Kelib chiqish sabablariga ko‘ra tug‘ma hamda orttirilgan bo‘lishi mumkin. Oligofreniya onaning homiladorlik davrida turli kasalliklar - og‘ir virusli gripp, tif, qizilcha bilan kasallanishi, ona organizmidagi turli parazitlarning homilaga yuqishi, homilaning shikastlanishi, ota onalarning alkogolizmi ham oligofreniyaga sabab bo‘lishi mumkin. **Oligofreniya.** Oligofreniya bola uch yoshgacha bo‘lgan davr ichida turli xil og‘ir kasalliklar bilan kasallanishi (meningit, meningoensefalit, markaziy nerv sistemasining shikastlanishi) natijasida ham vujudga keladi. Rezus faktorning to‘g‘ri kelmasligi, xromosoma kasalliklari, fenilketonuriya va shu kabilar tug‘ma oligofreniyaga olib kelishi mumkin. Oligofreniyaning Daun kasalligi deb ataladigan bir turi xromosomalar nisbatining buzilishi natijasida 46 ta yoki 23 juft xromosoma o‘rniga bitta ortiqcha xromosomaning vujudga kelishi natijasida paydo bo‘ladi. Oligofreniyaning uchala darajasida ham tarbiyachi va o‘qituvchilar oligofren shaxsni sog‘lom teshdoshlari hamda o‘xhash tarzdaga boshka kamchiliklari bor shaxsdan ajrata olishlari lozim. Lekin oligofreniyaning eng engil darajasini debillikni boshqa o‘xhash anomaliyalardan va sog‘lom shaxsdan ajratib olish amalda ancha qiyin bo‘ladi. Oligofren shaxs vaziyatni yetarli darajada anglayolmaydilar, xatti-harakatlarni vaziyatga qarab, adekvat o‘zgartira olmaydilar.

Ularda o‘z o‘ziga atrofdagilarga nisbatan tanqidiy munosabat bir muncha sust bo‘ladi. Yuqorida ko‘rsatilgan bir qator kamchiliklarga qaramay, oligofren shaxs bilan to‘g‘ri tashkil etilgan maxsus ta’lim tarbiya ishlari natijasida defektologlar

ularni mustaqil hayotga tayyorlash, hunarga o'rgatish borasida katta yutuqlarga erishmoqdalar. Maxsus yordamchi mehnat ta'limlarida ta'lim-tarbiya olib chiqqan debil shaxs xayotda o'z o'rmini topib, sanoat hamda qishloq xo'jalik ishlab chiqarishning turli sohalarida, maishiy xizmat sohasida faol mehnat qilib yashamoqdalar. Shaxs uchun bir kator fahm-farosatga oid harakatlar etishmasligi harakterlidir. Ularning kuzatish, taqqoslash, idrok qilayotgan narsalarning, voqealarning muhim tomonlarini ajratib ko'rsatish, bular o'rtasidagi eng oddiy sabab natija bog'lanishlarini fahmlab olish qobiliyatlari rivojlanmay qoladi. Debil, shaxsning tafakkuri, diqqati, sezgi va idroklari, xotirasi, analiz va sintez qilish qibiliyatlari ham yaxshi rivojlanmagan bo'ladi.

Debillik - aqli pastlik oligofreniyaning eng yengil darajasibo'lib, bunday shaxsni tashqi ko'rinishiga qarab soglom tengdoshlaridan ajratib bo'lmaydi. Ular ko'pincha o'qishni ommaviy pedagogik ta'lim ning birinchi sinfidan boshlaydilaru, lekin qisqa muddat ichida ulgurmovchi o'quvchilar orasiga qo'shilib qoladilar. Umuman, zehn va fahm farosatga bog'liq ishlarda debil shaxs ancha qiynaladi, biroq ular yordamchi pedagogik ta'limga o'tib, dasturini o'zlashtirib chiqishsa, sanoat hamda qishloq xo'jalik ishlab chiqarishida, maishiy xizmat sohasida oddiy turdagiligi mehnat bilan shug'ullana oladi. Imbetsillik-shaxs hattoki yordamchi pedagogik ta'lim dasturi bo'yicha ham ta'lim olishga qodir emaslar. Ular ijtimoiy ta'minot vazirligi qoshidagi maxsus internatlarda tarbiyalanadilar. Ammo umumiyo rivojlanishida kamroq orqada qolgan imbetsil shaxs, afsuski, yordamchi ta'limda goho uchrab turishadi.

Ular yordamchi ta'lim dasturini o'zlashtira olmaydilar. Idiotiya shaxs hattoki o'z ota onalarini ham tanimaydi. Ular o'zini o'zi uddalay olmaydi, o'ziga o'zi xizmat ham qila olmaydi. Imbetsil shaxs idiot shaxsga qaraganda nisbatan tuzukroq rivojlangan bo'lsa ham, mustaqil hayot kechira olmaydi. Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi qoshidagi muassasalarda ularga sodda bilimlar, mehnatning ayrim sodda turlari o'rgatiladi. Aqliy (intellektual) rivojlanishiga ko'ra oligofreniya uch darajada namoyon bo'ladi 1. Yengil nuqsoni shaxs - bular maxsus sharoitda 1-3 yil ta'lim-tarbiya olganlaridan keyin o'qishni ommaviy, tegishli guruhda davom ettirishi mumkin. 2. Psixik rivojlanishi sezilarli darajada orqada qolgan shaxs - ular ta'limni bitirguniga qadar maxsus sharoitda o'qitilishi kerak. Bunday shaxs ta'lim dasturini sog'lom tengdoshlari qatori o'zlashtira olmaydi. Psixik rivojlanishi sustlashgan shaxsni ommaviy ta'limda hamma qatori o'qitish ta'lim jarayoniga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Psixik sust rivojlanganlik 1) konstitutsional; 2) somatogen; 3) psixogen; 4) serebral. Konstitutsional shaklini xarakterlovchi belgilarga quyidagilar kiradi: shaxsning gavda tuzilishi sog'lom tengdoshlarinikiga nisbatan 1-2 yosh kichik ko'rinadi. U o'zini bog'cha yoshidagilarga o'xshab tutadi va ta'lim olish uchun hali "yetilmagan" bo'ladi.

Bunday shaxs o‘quv faoliyatiga yaxshi kirishib ketmaydi, chunki unda o‘qishga qiziq ish yo‘q, ish qobiliyati past. Somatogen surunkali infeksiyalar, allergik holat, tug‘ma porok va shu kabi kasalliklar, ayniqsa, tez uchrab turadi.

Psixik rivojlanishning somatogen sabablarga aloqador sustligi shaxsda asteniya holatini vujudga keltiradi. Ayrim shaxsda somatogen infantilizm kuzatiladi, ya’ni shaxs o‘sib-unmagan, go‘dak bo‘lib qolaveradi. Bunda shaxs psixikasida nevrozga o‘xshash holatlardan o‘z quchiga ishonmaslik qo‘rroqlik, injiqlik, erkalik, qiziqishning pastligi va boshqalar kuzatiladi. Shaxs erta yoshligidan noqulay, noto‘g‘ri sharoitda tarbiyalanadi va shu tarbiyaning salbiy tomonlari psixik rivojlanishiga ta’sir o‘tkazgan bo‘ladi. Psixogen shakli miya shikastlari, meningit, meningoensefalit, gidrotsefaliya va boshka kasalliklar natijasi bo‘lib hisoblanadi. Psixik rivojlanishi sustlashgan shaxsning o‘qishi pasayib ketadi, biroq bu holat o‘z vaqtida va to‘g‘ri aniqlansa, shaxsga tegishli yordam tashkil etilsa, ular ommaviy ta’lim dasturini o‘zlashtira oladilar. Psixik rivojlanishi sustlashgan shaxs aqliy darajasi jihatidan asosan ikki guruhga bo‘linadi.

Serebral 1. Affektiv o‘zgarishlar - kayfiyat ruhiyatning aytarli sababsiz aynib turishi, tajovuzkorlik qilishga moyil bo‘lish bilan harakterlanadi. 2. Psixik sust rivojlanganlikning eng murakkab va keng tarqalgan psixogen shaklida bosh miyaning kasalligiga, yaxshi yetilmaganiga aloqador o‘zgarishlar kuzatiladi. Olimlarimizning bergen ma’lumotlariga ko‘ra, bunday shaxsning 50% foizida nerv sistemasida organik nuqsonlar bo‘ladi. Bu narsa ularning his-tuygu, irodaviy holatlari taraqqiy etmaganligiga, asosan organik infantilizm tarzida namoyon bo‘ladi. Shaxs tarbiyasi bilan mutlaqo shug‘ullanmaslik, uni butunlay o‘z holiga tashlab qo‘yish, bunda shaxsda burch va mas’uliyat hissi shakllanmaydi. Aql idrokining rivojlanishi, qiziqishlari, bilish faoliyati, his tuyg‘u va iroda yetishmasligi ham qo‘shiladi.

Shaxsni har tomonlama erkalatish, yetarli mustaqil faoliyatga o‘rgatmaslik, tashabbuskorlik, mas’uliyat hissini shakllantirmaslik, shaxsni “oila erkasi” qilib o‘stirish, haddan tashqari uning ko‘ngliga qarab ish tutish natijasida ham shaxs psixik rivojlanishida bir qadar orqada qolishi mumkin. Shaxsga nisbatan qo‘pol munosabatda bo‘lish, jismoniy jazolash, qattiqqo‘llik qilish, ota-onalarning alkogolizmga aloqador tajovuzkorona munosabatlari shaxsni mudom asabiylashtirib, psixik rivojlanishdan orqada qolishga sabab bo‘ladi. Kayfiyati va ruhiyati o‘zgarib, aksari, ko‘tarinki ruhda yuradigan shaxs, ularda o‘zlaridan yosh bolaga xos xislatlar saqlangan bo‘ladi. Ko‘proq kayfiyati past bo‘lib, ma’yus tortib yuradigan shaxs, ularda vazifani mustaqil hal qila olmaslik, tashabbus ko‘rsata olmaslik, qo‘rqish holatlari ko‘riladi.

Infantilizm. 1.Serebral-endokrininfantilizm. Bunda asosan ichki sekresiyya bezlari faoliyati buzilgan bo‘ladi. Natijada shaxsda his-tuyg‘ular yaxshi

rivojlanmay, nevropatiya holatlari yuzaga keladi. Shaxsning uyqusi, ishtahasi yaxshi bo‘lmaydi, dispepsiya holatlariga moyillik paydo bo‘ladi. 2.Tabiatan nevrozga yaqin holatlar, bular qorong‘idan, yakkalikdan qo‘rqish, o‘ziva atrofdagilar sog‘lig‘i uchun xavfsirash, gipErkinezlar, duduqlanish, enurez kabi hodisalar bilan birga ifodalanadi. 3.Psixomotor ko‘zg‘aluvchanlik - asosan o‘g‘il bolalarda ko‘proq uchraydi. Serharakatlik, diqqatning tarqokligi,tez chalg‘ish bunga xarakterlidir. 4.Serebral tenik holatlar, bular ham tez-tez uchrab turadi. Markaziy nerv sistemasi tez charchaydi, neyro dinamik o‘zgarishlar kuzatiladi. Natijada aqliy qobiliyati susayib, xotira pasayadi, diqqati tarqoq bo‘lib qoladi, tez ta’sirlanish, qizlarda yig‘loqilik, o‘g‘il bolalarda haddan tashqari qo‘zg‘aluvchanlik kuzatiladi, shaxs ish qobiliyati past, arzimagan narsaga tez charchaydigan bo‘lib qoladi. 5.Affektiv o‘zgarishlar - kayfu ruhiyatning aytarli sababsiz aynib turishi, tajovuzkorlik qilishga moyil bo‘lish bilan xarakterlanadi. 6.Epileptik buzilishlar - har xil ko‘rinishlarda tutqanoq tutib turishi bilan namoyon bo‘ladi. 7.Psixopatik o‘zgarishlar - aqliy faoliyatga rag‘bat pastligi, o‘qishga salbiy munosabatda bo‘lish, o‘g‘rilik qilish (kleptomaniya), ko‘proq yolg‘on gapirish kabi salbiy xislatlarni o‘z ichiga oladi. 8.Apatika dinamik buzilishlar - tashabbuskorlik pasayishi, aqliy faoliyat sustligi, haddan tashqari emotsiyonal bo‘shanglik bilan xarakterlanadi.

12.3 Inklyuziv ta’lim va uning maqsad va vazifalari. Inklyuziv ta’lim tizimida quyidagi maqsad va vazifalarning hal etilishi talab etiladi: ta’lim muassasasida imkoniyati cheklangan bolalar va o‘smirlarning ta’lim olishlari uchun zaruriy psixologik-pedagogik, korreksion sharoitlarni yaratish, ularning imkoniyatiga yo‘naltirilgan umumta’lim dasturlari va korreksion ishlarni amalga oshirish orqali ruhiy va ijtimoiy moslashtirishni amalga oshirish; o‘quvchilarning ta’limdagi teng huquqlilagini kafolatlash; jamiyatning va oilaning faol ishtirokida nogiron va sog‘lom bolalarning ehtiyojlarini qondirish, ijtimoiy hayotga erta moslashtirish; imkoniyati cheklangan bolalar va o‘smirlarni oilalardan ajramagan holda yashash huquqini ro‘yobga chiqarish; jamiyatda imkoniyatti cheklangan bolalar va o‘smirlarga nisbatan do‘stona va mexr-muhabbat munosabatini shakllantirish.

Inklyuziv ta’limda resurs pedagog va uning vazifalari. Maxsus ehtiyojli bolalarni umumta’lim sharoitida o‘qitish maktablararo qatnab yuruvchi o‘qituvchi, ya’ni, resurs o‘qituvchi faoliyatini talab etadi. Inklyuziv ta’lim amaliyotda maktablararo qatnab yuruvchi o‘qituvchi va oddiy sinf o‘qituvchisining hamjihatlikdagi harakatlari orqali amalga oshirilishi mumkin.

Ba‘zi sinflarda bolani ma’lum bir vaqtga sinfdan ajratib olish kerak bo‘lishi mumkin. Hamma vaqt resurs o‘qituvchi sinf o‘qituvchisi bilan birlgilikda faoliyat ko‘rsatishi va bu maxsus ta’lim sohasida mutaxassislikka ega bo‘lishi talab qilinadi. Maktablararo qatnab yuruvchi resurs pedagog nogiron bolalar uchun kerak bo‘lgan

qo‘llanmalar, jihozlar bilan ta’minlash, homiylar topish, ota-onalarni mактабга yordam berishga jalb qilish va imkoniyati cheklangan bolalar, sog‘lom bolalar hamda sinf o‘qituvchisi o‘rtasidagi mustahkam aloqani o‘rnatish, maxsus resurs qo‘llanmалarni ta’minlash orqali yordam berish, ota-onalar, bolalar, oddiy sinf o‘qituvchilarи va mакtab ma’muriyatiga maslahatlar berish, shuningdek, maxsus ta’limga muhtoj bolalar uchun faoliyatini tashkil etish va ularga mos keluvchi ta’lim dasturi haqida muhokamalar yuritish, hatto nogiron bo‘lmagan bolalarning ota-onalariga ham ma’lumotlar etkazib turadi. Resurs o‘qituvchi faoliyatidan ko‘zlangan asosiy maqsad: umumta’lim muassasalarida ta’lim olayotgan maxsus ta’limga muhtoj o‘quvchilar va ularning o‘qituvchilariga yordam ko‘rsatishdan iborat.

12.4. Inklyuziv ta’lim tushunchasi. Inklyuziv ta’lim (ingliz tilidan olingan bo‘lib, inclusive, inclusion - uyg‘unlashmoq, uyg‘unlashtirish, qamrab olmoq, qamrab olish ma’nolarini bildiradi) nogiron va sog‘lom bolalar o‘rtasidagi to‘sqliarni (diskriminatsiyani) bartaraf etish, maxsus ta’limga muhtoj bolalar, (ayrim sabablarga ko‘ra nogiron bo‘lgan) o‘smirlar rivojlanishida uchraydigan nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat‘iy nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo‘naltirilgan umumta’lim jarayoniga qo‘shishni ifodalovchi ta’lim tizimidir. Inklyuziv ta’limning siyosati turli xil ehtiyojli bolalarni ta’lim olishini qo‘llaydi, va yutuqga erishishiga yordam beradi hamda yaxshi hayot qurishiga imkon yaratadi. Inklyuziv ta’limni amalga oshirish uchun va turli xil o‘qish qobiliyatları mavjud talabalarni yaxshiroq moslasha olishlari uchun ta’lim tizimi, o‘qitishning tuzilishi va o‘qitish amaliyotini namoyish etish ko‘proq moslashadigan xamkorlik tarzida bo‘lishi zarur⁹. Inklyuziv ta’lim umumta’lim jarayonini rivojlantiradi va barcha bolalarga mos bo‘lgan ta’limni joriy qiladi. Imkoniyati cheklangan bolalarning ta’lim olishiga oid qo‘shimcha moslamalarni tashkil qilib, qulay sharoit yaratadi. Inklyuziv ta’lim turli xil ehtiyojli bolalarning ta’lim olishiga qaratilgan metodologiyani rivojlantirishga harakat qiladi. Inklyuziv ta’lim turli xil ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan ixcham turdagи dars berishga yondashadigan ta’limni ishlab chiqishni amalga oshiradi. Agarda inklyuziv ta’limni tatbiq etishda dars berish, o‘qitish bir muncha samarali va unumli bo‘lsa, unda nafaqat imkoniyati cheklangan bolalar balki barcha bolalar uchun foydali bo‘ladi. Inklyuziv ta’lim maktablari bolalarning bilim olishi uchun shaxsiy huquqlarini himoyalaydi. Bunday yondashuv diskriminatsiyani bartaraf etadi, kamaytiradi.

Imkoniyati cheklangan yoki anomal bolalar ta’lim-tarbiyasi masalasi bugungi kunda eng dolzarb masalalar sirasiga aylanib bormoqda. Maxsus ta’lim imkoniyati cheklangan bolalar uchun ta’lim tizimi sifatida rivojlangan. Ushbu ta’lim imkoniyati cheklangan bolalarning ehtiyojlarini umumta’lim muassasalarida qondirib bo‘lmaydi degan taxminlar asosida qurilgan. Maxsus ta’lim butun dunyoda mакtab yoki internat shaklida, shuningdek umumta’lim maktablarining uncha katta bo‘lmagan

qismi sifatida faoliyat yuritadi. Imkoniyati cheklangan bolalarning maxsus ta’lim tizimida o‘qitilishi ularning matabni tugatgach ijtimoiy jamiyatga moslashib ketishlarini qiyinlashtiradi. Shuningdek, ularning o‘z oilasidan uzoqda bo‘lishga majbur qiladi. Bu toifa bolalar boqimandalikka o‘rganib qoladilar, o‘z-o‘ziga xizmat qilishlarida qiyinchiliklarga duch keladilar. Bundan tashqari juda ko‘plab maxsus ehtiyojli bolalar ta’limdan chetda qolib ketmoqdalar. Hozirgi kunda Respublikamizda alohida yordamga muhtoj bolalarning rivojlanish darjasи, imkoniyati, nuqson xususiyatlari va qobiliyatlariga ko‘ra maxsus yoki umumta’lim tizimida ta’lim olishini amalga oshirish maqsadida inkyuziv ta’lim siyosati faol amalga oshirilmoqda.

Inklyuziv ta’lim madaniyati. Salamanka deklaratsiyasiga muvofiq, har bir o‘quvchining tafovut, xususiyatlarini qo‘llab- quvvatlovchi va ma’qullovlari islohot sifatida qarashadi. Uning maqsadi, jinsi, irqi, madaniyati, ijtimoiy millati, dini, individual imkoniyat va qobiliyatidagi tafovutlar oqibatida yuzaga keladigan ijtimoiy segregatssiyaga yo‘l qo‘ymaslikdir. Biroq bu kontsepsiya universal foydalanish uchun yaroqsiz bo‘lib chiqdi. Dunyo bo‘yicha maktablarda inklyuzivga ko‘pincha umumta’lim maktablarida nogironlarni o‘zlarining tengdoshlari bilan birga ta’lim olish deb qaraladi. Biroq inklyuziv ta’limning mazmun-mohiyati to‘g‘risidagi bilim va ma’lumotlar hali jamiyatda yetarli emas. “Inklyuziv” va “integratsiyalashgan” atamalari ko‘pincha bir xil ma’noda ishlataladi. Nogiron bolani oddiy sharoitga joylashtirish integratsiyaga qarab qo‘yilgan bиринчи qadamdir. Imkoniyati heklangan bolalarning umumta’lim muassasalari tarkibiga qamrab olinishi jahon miqyosida “inklyuziv” yoki “integratsion” ta’lim atamalari bilan ataladi. Integratsiyalashgan ta’lim bu - diqqat markazida bolaning aynan maktabga kelib-ketish muammosi turgan, maxsus ehtiyojli bolaning maktabga qatnash jarayonidir.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. Korreksion pedagogika fani nimani o‘rganadi?
2. Korreksion pedagogika fani yana qanday nomlar bilan ataladi?
3. Korreksion pedagogikaning qanday sohalari mavjud?
4. Korreksion pedagogikaning asosiy vazifalariga nimalar kiradi?
5. Korreksion pedagogikaning asosiy kategoriylariga nimalar kiradi?
6. Inklyuziv ta’limning asosiy kategoriylariga nimalar kiradi?
7. Anomal bilan olib boriladigan korreksion ishning asosiy yo‘nalishlariga nimalar kiradi?
8. Inklyuziv ta’lim tushichasiga izoh berin?
9. Inklyuziv ta’limning qanday maxsus usullari mavjud?
10. Inklyuziv ta’lim uchun nimalar kerak?

11. Inklyuziv ta'lim nima izohlab bering?